

j

دانشگاه باقر العلوم علیه السلام

دانشکده : معارف ، فلسفه و کلام اسلامی

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته : فلسفه و کلام اسلامی

عنوان :

نقد و بررسی نظریه اعتباریات شیخ اشراق

از دیدگاه صدرا

استاد راهنما :

آقای عسکری سلیمانی امیری

استاد مشاور :

آقای یارعلی کرد فیروزجایی

نگارش :

زهرا باغبانان

آبان 1393

تقدیم به

این تحقیق را به پدرم که همیشه مشوق من در زندگی و تحصیل بود، تقدیم می کنم.

تقدیر و تشکر

از اساتید گرامی به خصوص از استاد راهنمای ارجمندم جناب آقای عسکری سلیمانی امیری و استاد مشاور جناب آقای یارعلی کردفیروزجایی که مرا در امر تحقیق و تحصیل یاری کرده اند؛ کمال تشکر و قدردانی را دارم.

چکیده

در این تحقیق به نقد و بررسی نظریه اعتبارات شیخ اشراق از دیدگاه صدرا پرداخته شده است. تقسیم مفاهیم و درک تمایز آنها از دیرباز مورد توجه متفکران بوده است. در فلسفه اسلامی سهروردی بیش از همه به این مسئله توجه کرد و برای پیشگیری از خلط اعتبار و حقیقت، صفات را به دو دسته تفکیک کرد: 1- صفات عینی (معقولات اولی) صفاتی هستند که مستقیماً از خارج گرفته شده و از آن حکایت می کنند، مثل: سیاهی. 2- صفات ذهنی (معقولات ثانی) صفاتی هستند که بعد از تحقق صفات عینی در ذهن - با توجه به حیثیت های ذهنی آنها - از این صفات گرفته شده و بر آنها - از همین حیث ذهنیت - عارض می شوند؛ یعنی فقط وجود ذهنی دارند برخلاف صفات عینی که هم وجود خارجی دارند و هم وجود ذهنی دارند. شیخ اشراق مفاهیم فلسفی مثل وجود، وجوب، امکان و ... را مانند مفاهیم منطقی، از معقولات ثانی (ذهنی صرف) دانست. او برای تفکیک صفات ذهنی از عینی، دو معیار را به عنوان قسطاس مطرح کرد: 1- معیار اول: «کل ما حصل من وقوعه التکرر و التسلسل فهو امر ذهنی اعتباری» این قاعده تنها عدم زیادت خارجی معقولات ثانی را اثبات می کند؛ ولی شیخ اشراق از آن عدم خارجیت معقولات ثانی را نتیجه گرفت. 2- معیار دوم: «کل مایمتنع تاخره عن وجود موصوفه فهو اعتباری» شیخ اشراق، با استدلال و با کمک این معیارها اعتباری بودن وجود، امکان، وجوب، جوهریت و لونیت و ... اثبات کرد. صدرا نیز صفات را به دو قسم عینی و ذهنی تقسیم کرد، اما صدرا صفات عینی را به عکس شیخ اشراق، منحصر در صفات انضمامی ندانست؛ بلکه صفات انتزاعی یعنی مفاهیم فلسفی را نیز از صفات عینی می داند. به نظر صدرا صفات انتزاعی (معقولات ثانی فلسفی) علی رغم اینکه فاقد فرد خارجی اند، ولی دارای مصداق خارجی هستند و اشیاء خارجی و ذهنی، و معقولات اولی اعم از آنکه در خارج یا ذهن باشند به آنها متصف می شوند، مفاهیم فلسفی بهره و حظی هرچند ضعیف از وجود دارند، آنها در خارج وجود مستقل ندارند ولی به وجود منشأ انتزاع خود موجود هستند، و ذهنی صرف نیستند و صدرا بر خلاف شیخ اشراق تنها مفاهیم منطقی را ذهنی صرف دانست. به نظر صدرا، حقیقت وجود، اصیل است و متن خارج را پر کرده است. و مفاهیم فلسفی حیثیات انباشته در متن وجودند که با هم تغایر وجودی دارند که تغایر آنها، اختلاف مراتب وجودی یک وجود واحد است. که هر مرتبه، از آن حیثیت که در مرتبه خاصی قرار دارد، بهره خاصی از وجود دارد، که مغایر با دیگری است.

واژگان کلیدی: اصالت، اعتباریات، معقولات اولی، معقولات ثانی (معقولات ثانی منطقی، معقولات ثانی

فلسفی)، وجود، شیخ اشراق، ملاحظه.

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
مقدمه	1
فصل اول : کلیات و مفاهیم تحقیق	
1-1 کلیات	3
1-1-1-1 تعریف و تبیین موضوع	3
1-1-2-1 اهمیت و ضرورت موضوع	5
1-1-3-1 اهداف و فواید تحقیق	7
1-1-4-1 بررسی پیشینه و سابقه موضوع	8
1-1-5-1 طرح مسأله و پرسش های تحقیق	11
1-1-6-1 فرضیه تحقیق	12
1-1-7-1 روش تحقیق	13
1-1-8-1 ساختار و محدوده تحقیق	14
1-1-9-1 مشکلات و موانع تحقیق	15
1-2 مفاهیم	16
1-2-1 اصالت	16
1-2-2 اعتباریات	16
1-2-3 معقولات اولی	17
1-2-4 معقولات ثانی	18

- 18..... 1-2-4-1 معقول ثانی منطقی
- 19..... 1-2-4-2 معقولات ثانی فلسفی
- 19..... 1-2-5-1 وجود
- 20..... 1-2-6-1 شیخ اشراق
- 20..... 1-2-7-1 ملاصدرا

فصل دوم : نظریه اعتباریات شیخ اشراق

- 22..... 2-1-2 تقسیم صفات به ذهنی و عینی
- 23..... 2-2-2 ملاک صدق حمل مفاهیم فلسفی بر امور خارجی
- 25..... 2-3-2 تقسیم معقولات به اولی و ثانوی
- 29..... 2-4-2 نسبت صفات ذهنی به معقولات ثانی
- 30..... 2-5-2 معیارهای ذهنی بودن صفات ذهنی
- 30..... 2-5-1-2 معیار « کل ما حصل... اعتباری »
- 30..... 2-5-1-1 سه نظریه درباره زیادت و عدم زیادت خارجی مفاهیم فلسفی
- 31..... 2-5-1-2 براهین نظریه اول و نقد آن ها
- 34..... 2-5-2 معیار
- 36..... 2-6-2 مصادیق صفات ذهنی
- 36..... 2-6-1 اعتباریت وجود
- 36..... 2-6-1-1 استدلال اول عدم خارجیت وجود
- 38..... 2-6-1-2 استدلال دوم عدم خارجیت وجود
- 40..... 2-6-1-3 استدلال سوم عدم خارجیت وجود
- 40..... 2-6-1-4 استدلال چهارم عدم خارجیت وجود
- 43..... 2-6-1-5 استدلال پنجم عدم خارجیت وجود
- 45..... 2-6-1-6 استدلال ششم عدم خارجیت وجود
- 46..... 2-6-2 اعتباریت جوهر

- 47.....2-6-3 اعتباریت مقولات و محمولات.
- 48.....2-6-4 اعتباریت اضافات.
- 49.....2-6-5 اعتباریت عدمیات.
- 49.....2-6-6 اعتباریت اجناس و فصول امور بسیط.
- 51.....2-6-7 اعتباریت وحدت.
- 51.....2-6-8 اعتباریت عدد (کثرت) .
- 52.....2-6-9 اعتباریت عرضیت.
- 53.....2-6-10 اعتباریت نقطه و خط.
- 53.....2-6-11 اعتباریت شیئیت ، حقیقت ، ذات ، ماهیت (عنوان ماهیت) .
- 54.....2-6-12 اعتباریت امکان.
- 55.....2-6-13 اعتباریت وجوب.
- 56.....2-6-14 اعتباریت امتناع.
- 56.....2-6-15 اعتباریت مفاهیم منطقی.

فصل سوم : نقد دیدگاه اعتباریات شیخ اشراق از دیدگاه صدرا

- 58.....3-1 گونه های هستی از دیدگاه صدرا.
- 58.....3-1-1 وجود نفسی و رابطی.
- 58.....3-1-1-1 اصطلاح منطقی وجود رابطی.
- 59.....3-1-1-2 اصطلاح خاص فلسفی وجود رابطی.
- 60.....3-1-1-3 وجود نفسی.
- 61.....3-1-2 وجود مستقل و ربطی.
- 62.....3-2 تقسیم صفات به ذهنی و عینی و ارزیابی صدرا.
- 63.....3-3 تقسیم معقولات به اولی و ثانیه و تقسیم معقولات ثانی به فلسفی و منطقی.
- 63.....3-3-1 معقولات اولی.
- 64.....3-3-2 معقولات ثانی.

- 64.....3-3-2-1 معقولات ثانی منطقی
- 65.....3-3-2-2 معقولات ثانی فلسفی
- 66.....3-4 نسبت معقولات ثانی با صفات ذهنی از دیدگاه صدرا
- 66.....3-5 نحوه وجود مفاهیم فلسفی در خارج و ملاک صحت حملشان
- 71.....3-6 چگونگی معقول ثانی بودن مفاهیم فلسفی از دیدگاه صدرا
- 72.....3-6-1 مقام اثبات
- 75.....3-6-2 مقام ثبوت
- 76.....3-7 معنای انتزاع در دیدگاه صدرا
- 76.....3-8 رابطه وجود عینی با مفهوم وجود
- 78.....3-9 رابطه وجود و ماهیت در ذهن و خارج
- 86.....3-10 رابطه وجود و مفاهیم فلسفی
- 87.....3-11 نقد قاعده « کل ما حصل...اعتباری » شیخ اشراق از دیدگاه صدرا
- 88.....3-11-1 اشکال اول
- 88.....3-11-2 اشکال دوم
- 92.....3-12 نقد مصادیق صفات ذهنی شیخ اشراق از دیدگاه صدرا
- 92.....3-12-1 وجود
- 92.....3-12-1-1 نقد صدرا بر استدلال اول عدم خارجیت وجود از دیدگاه شیخ اشراق
- 107.....3-12-1-2 نقد صدرا بر استدلال دوم عدم خارجیت وجود از دیدگاه شیخ اشراق
- 109.....3-12-1-3 نقد صدرا بر استدلال سوم عدم خارجیت وجود از دیدگاه شیخ اشراق
- 110.....3-12-1-4 نقد صدرا بر استدلال چهارم عدم خارجیت وجود از دیدگاه شیخ اشراق
- 117.....3-12-1-5 نقد صدرا بر استدلال پنجم عدم خارجیت وجود از دیدگاه شیخ اشراق
- 124.....3-12-1-6 نقد صدرا بر استدلال ششم عدم خارجیت وجود از دیدگاه شیخ اشراق
- 124.....3-12-2 نقد صدرا بر اعتباری بودن جوهریت از دیدگاه شیخ اشراق
- 130.....3-12-3 نقد صدرا بر اعتباریت مقولات از دیدگاه شیخ اشراق

- 3-12-4 نقد صدرا بر اعتباریت اضافات از دیدگاه شیخ اشراق 131
- 3-12-5 نقد صدرا بر اعتباریت عدمیات از دیدگاه شیخ اشراق..... 134
- 3-12-6 نقد صدرا بر اعتباریت جنس و فصل امور بسیط عینی از دیدگاه شیخ اشراق.. 135
- 3-12-7 نقد صدرا اعتباریت وحدت از دیدگاه شیخ اشراق 137
- 3-12-8 نقد صدرا بر اعتباریت عدد (کثرت) از دیدگاه شیخ اشراق..... 142
- 3-12-9 نقد صدرا بر اعتباری بودن عرضیت از دیدگاه شیخ اشراق..... 144
- 3-12-10 نقد صدرا بر اعتباریت نقطه و خط از دیدگاه شیخ اشراق..... 147
- 3-12-11 نقد صدرا بر اعتباریت شیئیت ، حقیقت و ... از دیدگاه شیخ اشراق..... 148
- 3-12-12 نقد صدرا بر اعتباریت امکان از دیدگاه شیخ اشراق..... 148
- 3-12-13 نقد صدرا بر اعتباریت وجوب از دیدگاه شیخ اشراق..... 150
- 3-12-14 نقد صدرا بر اعتباریت امتناع از دیدگاه شیخ اشراق..... 152
- 153..... جمع بندی
- 158..... پیشنهادات

منابع و مأخذ

- 159..... فهرست کتاب ها
- 162..... فهرست مقالات

مقدمه

در طول تاریخ فلسفه ، مسائل مختلفی از سوی فیلسوفان مطرح و مورد بررسی قرار گرفته اند از جمله این مسائل ، مسئله مفاهیم می باشد ، که یکی از مهمترین مسائل فلسفی است. در میان فیلسوفان ، شیخ اشراق ؛ مؤسس و مدون حکمت اشراق ؛ بیش از دیگران به این مسئله توجه کرد . او ضمن تقسیم مفاهیم با ارائه معیارهای از خلط میان مفاهیم جلوگیری کرد و با ارائه استدلالهایی به تأیید تقسیم بندی خود پرداخت . فیلسوفان زیادی بعد از شیخ اشراق نظر او را درباره مفاهیم پذیرفتند و براساس نظر او به بحث از مفاهیم پرداختند ؛ تا اینکه صدرا ، مؤسس حکمت متعالیه با مطالعه آثار شیخ اشراق به نقد دیدگاه و استدلالهای او در زمینه مفاهیم پرداخت و تقسیم بندی جدیدی در زمینه مفاهیم ارائه کرد که نقش بسزایی در شکل گیری مهمترین دیدگاه ملاصدرا که اصالت وجود است ، داشت . که در این تحقیق به نقد و بررسی نظریه اعتباریات شیخ اشراق از دیدگاه صدرا پرداخته می شود .

فصل اول

کلیات و مفاهیم تحقیق

1-1 کلیات

1-1-1 تعریف و تبیین موضوع

اعتباریات، اصطلاحی در فلسفه و کلام اسلامی است که برای توصیف و تحدید مفاهیم ذهنی یا ساخته ذهن به کار می رود. در میان فیلسوفان اسلامی شهاب الدین سهروردی اولین کسی است که در فصلی مستقل به تبیین اعتباریات و تمیزشان از دیگر مفاهیم پرداخته است. ایشان در کتابهای تلویحات و المشارع و المطارحات و حکمت الاشراق، کوشید تا با دلیلهای بسیار نشان دهد که اوصاف بر دو دسته اند: یک دسته صفات عینی اند که صورتی در عقل دارند، مانند سیاهی و سپیدی؛ و دسته دیگر صفاتی هستند که وجود عینیشان عین وجود ذهنیشان است و جز در موطن ذهن یافت نمی شوند و ذهنی بودنشان به مثابه عینی بودن اوصاف دیگر است؛ از قبیل امکان، جوهریت، لونیت، وجود و... شیخ اشراق این دسته صفات را اعتباریات می نامد که وجود عینی و ذهنیشان یکی است. شیخ اشراق سرانجام قاعده ای را به دست می دهد که هم متضمن برهان بر اعتباریت (یعنی ذهنی بودن و زائد بر شیء نبودن) اوصاف اعتباری است و هم موجب شناختن و تمیز آنها از غیر می شود: «صورت بودن صورت و مفهوم ذات و حقیقت و ماهیت و عرضیت و همه اشباهشان اوصاف اعتباریند، و هرچه وقوعش باعث شود که خود آن بارها مشمول نوع خود گردد و هرچه وقوعش باعث شود که یک شیء، بی نهایت مرتبه بر آن حمل شود، همه از صفات عقلیند که نشانی از آنها در خارج یافت نمی شود» به نظر می رسد سهروردی همه صفات غیر ماهوی را یکسان دیده و بین مفاهیم منطقی، که فقط در ذهن هستند، و مفاهیم انتزاعی، که امور عینی را توصیف می کنند تفکیک قائل نمی شود. بزرگان بعد از شیخ اشراق تا زمان ملاصدرا همه متأثر از شیخ اشراق بودند، اما ملاصدرا گرچه اصل تقسیم شیخ اشراق مبنی بر اینکه صفات، یاعینی اند یا ذهنی اند، را می پذیرد ولی معتقد است شیخ اشراق یک رشته مفاهیم، یعنی مفاهیم

فلسفی را که عینی اند، ذهنی کرده است. ملا صدرا صفات عینی را، به عکس شیخ اشراق، منحصر در صفات انضمامی نمی داند؛ بلکه از نظر او صفات عینی، یا انضمامی اند یا انتزاعی. بنابراین، وجود، وحدت، اضافه و امثال اینها از اموری اند که خارجیت دارند. با توجه به مطالب گفته شده، در این تحقیق نقد های ملا صدرا بر شیخ اشراق را در حوزه ی مفاهیم کلی بالاخص نقدهای صدرا بر شیخ اشراق در خصوص مفاهیم فلسفی بررسی خواهد شد.

2-1-1 اهمیت و ضرورت موضوع

هر قضیه ای حاصل ترکیب چند مفهوم است به این صورت که مفاهیم آجرهای اولیه ی بنای معرفت حصولی بشر می باشند به همین خاطر در علم فلسفه به مسئله مفاهیم پرداخته می شود ، به طوریکه در فلسفه اسلامی یکی از بحثهای مهم، مفاهیم و تقسیمات آن و توجه به ویژگی ها و مشترکات و تفاوت های هر کدام از آنها می باشد. شیخ اشراق از جمله فیلسوفانی است که در این تقسیم بندی و بیان ویژگی ها سهم بسزایی دارد؛ زیرا وی اولین فیلسوفی است که توجهی جدی به بخشی از این مفاهیم (مفاهیم فلسفی ای همچون وجود، وجوب، علت، معلول و...) داشت و با پایه ریزی مبنای خاص در مقابل مشائیان همه ی این مفاهیم را به معنای خاصی اعتباری (ذهنی) قلمداد کرده است. هنگامی اهمیت بحث اعتباریات شیخ اشراق روشن می شود که بدانیم بدیهیات اولیه که سنگ بنای معرفت حقیقی بشری را تشکیل می دهند ، معمولاً از مفاهیم فلسفی تشکیل شده اند و اگر این مفاهیم، اعتباری محض باشند این اصول - مخصوصاً اصل علیت- با مشکل جدی معرفت شناختی و بلکه هستی شناختی روبرو می شوند. اعتباری دانستن این مفاهیم در فلسفه دارای نتایج دیگری نیز بوده است از جمله این نتایج : اصالت ماهیت ، اصالت داشتن ماهیت واجب و اعتباریت وجود واجب الوجود، مجعولیت ماهیت ، تقدم بالتجوهر علت بر معلول ونفی وجود به عنوان موضوع فلسفه می باشند. همانطوریکه بیان شد این بحث در سرنوشت بحث های فلسفی بسیار مؤثر بوده است این مطلب زمانی بیشتر روشن می شود که بدانیم فیلسوفان بعد از سهروردی همچو خواجه نصیر الدین طوسی که کتاب تجرید الاعتقادش در دوره ای به عنوان مرجع و منبع بحث های فلسفی قرار گرفت ، کاملاً در این بحث متأثر از شیخ اشراق بوده است البته دیدگاه شیخ اشراق از سوی اکثر فیلسوفان مورد انتقاد قرار گرفت، اما از آنجا که شیخ اشراق اندیشمند و فیلسوفی ژرف نگر بود، که با رعایت قواعد و اصول عقلی و منطقی ، به همه

جوانب بحث خودتوجه داشت و به لوازم دیدگاه خود آگاه بود؛ لذا پرداختن به نقد دیدگاه شیخ اشراق از جانب فیلسوفی که همچو او ژرف نگر است، مفید فایده خواهد بود. ملاصدرا از جمله این فیلسوفان است که در کتاب هایش نظریه اعتباریات شیخ اشراق را مورد نقد قرار داده است که براساس آنها می توان نتایج حاصل از نظریه شیخ را نیز مورد نقد قرار داد. با توجه به اینکه در تحقیقی مستقل به نقد و بررسی نظریه اعتباریات شیخ اشراق از دیدگاه صدرا پرداخته نشده است و پژوهش در باب حکمت اشراق در آغاز راه است، امید است این تحقیق افق های جدیدی را در پژوهش های مرتبط با حکمت اشراق باز کند.

3-1-1 اهداف و فوائد تحقیق

شیخ اشراق معتقد بود که مفاهیم فلسفی مثل مفاهیم منطقی، ذهنی صرف هستند ولی صدرا برخلاف شیخ اشراق معتقد بود که مفاهیم فلسفی از متن وجود انتزاع می شوند از این رو در خارج به وجود مستقل موجود نیستند اما به وجود منشأ انتزاع خود در خارج موجود هستند.

1- شناسایی و بررسی انتقادات صدرا بر نظریه اعتباریات شیخ اشراق

2- تبیین معنای اعتباری بودن مفاهیم

3- شناسایی معیارهای شیخ اشراق در اعتباری بودن مفاهیم اعتباری

4- شناسایی مفاهیمی که شیخ اشراق آنها را اعتباری می داند .

5- شرح نقدهای صدرا بر نظریه اعتباریات شیخ اشراق

1-1-4 بررسی پیشینه و سابقه موضوع

تحقیقات موجود در رابطه با موضوع نقد و بررسی نظریه ی اعتباریات شیخ اشراق از دیدگاه صدرا را می توان به دو دسته تقسیم کرد. دسته اول تحقیقاتی هستند که به صورت مستقل به بررسی تمام معقولات ثانی از دیدگاه تمام یا برخی از فیلسوفان از جمله سهروردی و ملا صدرا پرداخته اند. دسته دوم تحقیقاتی هستند که تمام آراء شیخ اشراق را به صورت مختصر بیان کرده اند. از جمله تحقیقات دسته اول: کتاب معقول ثانی از محمد فنایی اشکوری، کتاب معقول ثانی فلسفی در فلسفه اسلامی از مسعود اسماعیلی، و مقالاتی مثل معقولات ثانی در اندیشه حکما از مرتضی واعظ جوادی آملی، معقولات ثانیه فلسفی از دیدگاه مشائیان عباس احمدی سعدی، مفاهیم کلی از سید محمود نبویان، مفاهیم فلسفی از دیدگاه سهروردی از مسعود اسماعیلی و از جمله تحقیقات دسته دوم: کتاب حکمت اشراق از یدالله یزدان پناه، کتاب گزارش حکمت اشراق از یحیی یثربی، کتاب سهروردی و مکتب اشراق از امین رضوی، کتاب حکمت اشراق از حسن معلمی و مقالاتی مثل ملاحظاتی درباره آراء شیخ اشراق نوشته مسعود امید، بررسی افکار خاص سهروردی در حکمت الاشراق از حسن ملکشاهی.

محمد فنایی اشکوری در کتابی به نام «معقول ثانی» به بحث از معقولات ثانی اعم از منطقی و فلسفی و ذکر آراء برخی از مهمترین فلاسفه اسلامی در این مورد و مقایسه ی آن با آرای مهمترین فیلسوفان غربی پرداخته است. این کتاب مشتمل بر سه بخش می باشد که در بخش اول در فصل دوم به صورت اجمالی به بحث از مفاهیم اعتباری از دیدگاه سهروردی پرداخته است و در فصل چهارم همین بخش به صورت اجمالی به بحث از معقولات ثانی از دیدگاه صدرا پرداخته است. نویسنده از روش توصیفی و تحلیلی استفاده کرده است. براساس یافته های تحقیق، مراد سهروردی از اعتباریات امور ارزشی و قراردادی نیست، بلکه اعتباریات مفاهیمی هستند که

هرچند ممکن است به ماهیات و امور عینی نسبت داده شوند ، اما دارای افراد عینی نیستند .از جمله نقاط قوت این تحقیق روش توصیفی و تحلیلی آن می باشد، این تحقیق ما را در فهم بهتر نظر فیلسوفان یاری می کند .

یدالله یزدان پناه در کتابی به نام « حکمت اشراق» تمام آراء سهروردی را در دو جلد بررسی کرده است. جلد اول کتاب دارای سه بخش می باشد، دربخش سوم کتاب در فصل نخست، نویسنده به طور مشروح به سیر تاریخی بحث معقولات ثانی و توصیف آرای متقدمان و متاخران در این باب پرداخته است .ایشان با نقل مستقیم سخنان سهروردی در این زمینه به تبیین دیدگاه ایشان پرداخته است ، همچنین با اشاره اجمالی به دیدگاه صدرا به یک نقد ملاصدرا برنظر سهروردی نیز پرداخته شده است .نویسنده از روش توصیفی و تحلیلی استفاده کرده است .بر اساس یافته های تحقیق :شیخ اشراق اگر چه نوع مفاهیم فلسفی را ذهنی کرده است ، در مورد «وجود»تلاش بیشتری می کند تا آن را ذهنی جلوه دهد،تأکید او در مورد اعتباریت وجود ، زمینه برای بحث اصالت ماهیت می شود. از جمله نقاط قوت این تحقیق روش توصیفی و تحلیلی همچنین محتوای کتاب می باشد که به تبیین دقیق دیدگاه سهروردی با استناد به سخنان خود شیخ پرداخته است .به همین خاطر از محتوا وروش این کتاب در تحقیق استفاده می کنیم.

مسعود اسماعیلی در مقاله ای به نام «مفاهیم فلسفی از دیدگاه سهروردی» مفاهیم فلسفی را بررسی کرده است .پرسش اصلی تحقیق این است: که مفاهیم فلسفی از دیدگاه سهروردی چگونه هستند؟نویسنده از روش توصیفی و تحلیلی استفاده کرده است.بر اساس یافته های تحقیق، سهروردی، حمل مفاهیم را بر ماهیات و امور خارجی، حملی ذهنی و اضافه کردن آن مفاهیم به امور خارجی را توسط ذهن می داند. بدین ترتیب باید گفت نزد سهروردی، اتصاف و عروض مفاهیم فلسفی، همچون مفاهیم منطقی، هر دو ذهنی است.از جمله نقاط قوت این تحقیق :روش توصیفی و تحلیلی آن می باشد ، همچنین محتوای این تحقیق به دلیل نقل مستقیم سخن سهروردی و تبیین آن و نتیجه گیری علمی از سخنان سهروردی از نقاط قوت این تحقیق می باشد.به خاطر همین نقاط قوت از روش و محتوا آن در تحقیق خود استفاده می کنیم.

مسعود امید در مقاله ای با عنوان «ملاحظات دربارۀ آراء شیخ اشراق» آراء سهروردی را بررسی کرده است پرسش اصلی در این تحقیق این است که: آراء خاص سهروردی چیست؟ نویسنده از روش توصیفی استفاده کرده است. بر اساس یافته های تحقیق اوصاف یا تصورات کلی یا عقلی بر دو دسته کلی تقسیم می شوند که عبارتند از عینی و ذهنی. صفات عینی محمولاتی هستند که علاوه بر صورتی در عقل وجود خارجی دارند مانند سیاهی، سفیدی، حرکت. و صفات ذهنی، محمولاتی هستند که وجود آنها در خارج نباشد مگر همان وجود آنها در ذهن و آنها را بجز در ذهن وجودی نباشد [مانند صفت امکان]. سهروردی این مفاهیم را با عنوان معقولات ثانی نامیده است. وی در آثار متعدد خود اوصافی را برای معقولات ثانی یا اعتباریات ذهنی برشمرده است که می تواند به عنوان ملاک تمایز بین این نوع صفات و صفات عینی قرار داد، این ویژگی ها را در اینجا ما بطور اختصار ذکر می کنیم: 1. معقولات ثانی، تنها در ذهن، زاید بر ماهیت بوده و بر آنها اضافه می شوند. 2. حدی ندارند جز همان حقایق عینی که بر آنها مترتب می شوند. 3. فقط در ذهن موجودند. از نقاط ضعف این تحقیق روش صرفاً توصیفی آن و بیان اجمالی نظر سهروردی می باشد. به همین خاطر در تحقیق خود از آن استفاده نمی کنیم. در بررسی تحقیقات موجود، موردی که به نقد های صدرا بر نظریه اعتباریات شیخ اشراق به صورت مستقل پرداخته باشد، برنخوریم، که ما در این تحقیق ضمن بیان مشروح نظر شیخ اشراق در باب اعتباریات به نقدهای صدرا بر آن به صورت مشروح می پردازیم.

5-1-1 طرح مسأله و پرسش های تحقیق

مسأله مورد بررسی در این تحقیق نقد و بررسی نظریه اعتباریات شیخ اشراق از دیدگاه صدرا

می باشد.

سؤال اصلی

- نظریه اعتباریات شیخ اشراق چیست و انتقادات صدرا بر این نظریه چیست؟

سؤالات فرعی

- 1- معنای اعتباری بودن مفاهیم چیست؟
- 2- شیخ اشراق چه مفاهیمی را باچه معیاری اعتباری می داند؟
- 3- از نظر ملاصدرا فرق بین معقولات ثانیه منطقی و فلسفی چیست؟
- 4- نقد صدرا بر نظریه اعتباریات شیخ اشراق چیست؟

6-1-1 فرضیه تحقیق

پیش فرض تحقیق : پذیرش اصول عمومی معرفت شناسی و فلسفی

فرضیه تحقیق : صدرا معتقد است سهروردی بین مفاهیم فلسفی که ناظر به خارج اند و مفاهیم منطقی که صرفاً ناظر به ذهن اند، خلط کرده است و مفاهیم فلسفی را ناظر به ذهن دانسته و قضایای ساخته شده از آن ها را قضایای ذهنی دانسته است، درحالی که این دسته قضایا و مفاهیم مأخوذه در آن ها ناظر به خارج اند و قضایایی که از این دسته مفاهیم بدست می آید قضایای حقیقیه اند .

1-1-7 روش تحقیق

تحقیق درباره نقد و بررسی نظریه اعتباریات شیخ اشراق از دیدگاه صدرا جزء تحقیقهای اسناد و مدارکی می باشد . روشی که برای تحقیق های اسناد و مدارکی به کار می رود ، روش توصیفی تحلیلی می باشد .

8-1-1 ساختار و محدوده تحقیق

در تحقیق حاضر به نقد و بررسی نظریه اعتباریات شیخ اشراق از دیدگاه صدرا در دو فصل پرداخته شده است. محور اصلی این تحقیق نظریه اعتباریات شیخ اشراق می باشد؛ که در فصل اول به آن پرداخته شده است. در این فصل به بررسی تقسیم صفات به ذهنی و عینی، ملاک صدق حمل مفاهیم فلسفی بر امور خارجی، تقسیم معقولات به اولی و ثانی، نسبت صفات ذهنی با معقولات ثانی، معیار ذهنی بودن صفات ذهنی، مصادیق صفات ذهنی از دیدگاه شیخ اشراق پرداخته شده است. و در فصل دوم به نقد صدرا بر نظریه اعتباریات شیخ اشراق پرداخته شده است. در این فصل به بررسی گونه های هستی، تقسیم صفات به ذهنی و عینی، تقسیم معقولات به اولی و ثانی (تقسیم معقولات ثانی به منطقی و فلسفی) نسبت صفات ذهنی با معقولات ثانی، نحوه وجود مفاهیم فلسفی در خارج و ملاک صحت حمل آنها، چگونگی معقول ثانی بودن مفاهیم فلسفی، معنای انتزاع، رابطه وجود عینی با مفهوم وجود، رابطه وجود عینی با ماهیت در خارج و ذهن، رابطه وجود عینی با مفاهیم فلسفی از دیدگاه صدرا، نقد قاعده «کل ما حصل من وقوعه التکرر و التسلسل فهو امر ذهنی اعتباری» شیخ اشراق از دیدگاه صدرا، نقد مصادیق صفات ذهنی شیخ اشراق از دیدگاه صدرا پرداخته شده است.

9-1-1 مشکلات و موانع تحقیق

متأسفانه در زمینه حکمت اشراق ، کتابهایی که به شرح و تبیین دیدگاه های شیخ اشراق پردازند ، جز یک یا دو مورد ، بیش تر موجود نمی باشند و همین امر ، کار محقق را در امر تحقیق با مشکل مواجه کرد . از سوی دیگر جز کتابخانه دانشگاه ، کتابخانه های داخل شهر کمتر دارای کتابهای فلسفی می باشند و محقق را در این زمینه با مشکل مواجه کرد .

1-2 مفاهیم

واژگان کلیدی این تحقیق ، اصالت ، اعتباریات ، معقولات اولی ، معقولات ثانی (معقولات ثانی منطقی ، معقولات ثانی فلسفی) ، وجود ، شیخ اشراق ، ملاصدرا می باشند .

1-2-1 اصالت

اصالت در لغت : اصالت ریشه اصلی کلمه اش اصل می باشد که در لغت به معنی ریشه و پایه هر چیزی است . (حسین بن محمد راغب اصفهانی ، مفردات الفاظ قرآن ، ترجمه غلامرضا خسروی حسینی ، تهران ، نشر مرتضوی ، بی تا ، ج 1 ، ص 177)

اصالت در اصطلاح : دو معنی اساسی دارد 1- به معنی صدق ، اصالت به این معنی به وثیقه یا به عملی اطلاق می شود که حقاً از صاحب خود صادر شده باشد . اصالت به این معنی در مقابل مجعول قرار دارد . 2- اصالت به معنی صدق وثیقه ای که قاضی یا نویسنده ی عالی آن را نوشته باشد ، اطلاق می شود و نیز به معنی صدق قرار داد رسمی ، یا صدق مضمون وثیقه و مطابقت آن با واقع به کار می رود . (جمیل صلیبا ، فرهنگ فلسفی ، ترجمه منوچهر صانعی دره بیدی ، تهران ، انتشارات حکمت ، بی تا ، ج 1 ، ص 143) در مابعد الطبیعه منظور از اصالت این است که کدام یک از دو مفهوم وجود و مفهوم ماهوی ، ذاتاً وبدون هیچ واسطه ی دقیق فلسفی از واقعیت عینی حکایت می کند و متن خارج با حقیقت آن پر شده است ، طبق این بیان ، اصالت وجود ؛ یعنی حقیقت وجود متن خارج را پر کرده است و ماهیت یک اعتبار ذهنی است ، بالعکس اصالت ماهیت یعنی متن خارج با حقیقت ماهیت مثلاً انسان و بقر پر شده است و مفهوم وجود اعتبار عقلی است . (محمد تقی مصباح ، آموزش فلسفه ، تهران ، سازمان تبلیغات اسلامی ، 1378 ، ج 1 ، ص 296)

1-2-2 اعتباریات

اعتباریات در لغت : به معنی قراردادی در مقابل واقعی است (علی اکبر دهخدا ، فرهنگ دهخدا ، تهران ، انتشارات دانشگاه تهران ، 1385 ، ج 1 ، ص 178)

اعتباریات در اصطلاح: مفاهیمی که در خارج ما به ازای حقیقی ندارند را امور اعتباری می نامند در فلسفه کلمه اعتباری و انتزاعی هردو به یک معنی هستند و به طور کلی آنچه در عالم

خارج تقرری نداشته باشد نام اعتباری و انتزاعی بر آن اطلاق شده است ضمن اینکه قائلین به اصالت وجود، ماهیت را امری اعتباری می داند و پیروان اصالت ماهیت، وجود را امری اعتباری می دانند. بالجمله اعتباریات بر اموری اطلاق می شود که قائم به وجود انتزاع و اعتبارکنندگان باشند، اعم از آنکه در خارج اموری مقرر و متحقق باشند که منشأ انتزاع آنها باشند یا نه و به عبارت دیگر اعتباریات در خارج ما به ازائی ندارند و لکن منشأ انتزاع خارجی ممکن است داشته باشند و ممکن است نداشته باشند و چنین نیست که هر امر اعتباری در خارج منشأ انتزاعی داشته باشد چه آنکه ممکن است ذهن فعال بشری اموری را فرض و اعتبار کند. (جعفر سجادی، فرهنگ معارف اسلامی، تهران، 3 جلد، انتشارات دانشگاه تهران، بی تا، ج 1، ص 236)

اما در نزد شیخ اشراق اعتباری در مقابل « وجود عینی » به کار می رود و موجود اعتباری یعنی موجودیتی که تنها در صفحه ذهن و عقل تحقق داشته باشد و در خارج ذهن و عالم عین، منشأ انتزاع، مصداق و مابه ازائی نداشته باشد. (محمد خالدغفاری، فرهنگ اصطلاحات آثار شیخ اشراق، تهران، انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، بی تا، ص 81)

ولی در نزد صدرا اعتباری یعنی مفاهیمی که در خارج مابه ازائی ندارند، اما منشأ انتزاع آنها اموری هستند که در خارج مقرر و متحقق می باشند و مصداق امور اعتباری هستند (جعفر سجادی، فرهنگ اصطلاحات فلسفی صدرا، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، بی تا، ج 1، ص 86)

3-2-1 معقولات اولی

معقولات در لغت: معقولات در مقابل محسوسات است و به معنی چیزی است که توسط عقل ادراک شده باشد نه توسط حواس. چون حواس محل بسیاری از خطاها و اوهام و گمراهی است، معرفت یقینی مرکب از معقولات است نه محسوسات. (جمیل صلیبا، فرهنگ فلسفی، ترجمه منوچهر صانعی دره بیدی، تهران، انتشارات حکمت، بی تا، ج 1، ص 600)

معقولات اولی در اصطلاح: معقولاتی هستند که مستقیم از خارج گرفته شده اند و از خارج حکایت می کنند. (حسین بن عبدالله سینا، تعلیقات، قم، بوستان کتاب، 1381، ص 167) این تعریف ابن سینا از معقولات اولی مورد قبول شیخ اشراق نیز می باشد. اما صدرا در دیدگاه ابتدایی اش معقولات اولی را دارای فرد خارجی می داند و معتقد است همانگونه که در ذهن ادراک می شوند

؛ در خارج نیز یافت می شوند ، اما صدرا در دیدگاه نهایی اش بنا بر اصالت وجود معتقد است که صورت و فعلیت خارجی هر شیء به وجود خاص آن است و ماهیات به دلیل نحوه ی اتحادی که با وجود دارند ، به خارج راه پیدا می کند ، یعنی معقولات اولی نیز، انتزاعی و اعتباری هستند . برخلاف نظر شیخ اشراق. (عبدالله جوادی آملی ، رحیق مختوم ، قم ، مرکز نشر اسراء ، 1375 ج 1 ، جزء 4 ، صص 421-422)

4-2-1 معقولات ثانی

معقولات ثانی در اصطلاح : معقولات ثانی منطقی ، معقولاتی هستند که با تحقق معقولات اولی در ذهن - با توجه به حیثیت های ذهنی آنها - از همین معقولات گرفته شده و بر آنها - از همین حیثیت ذهنیت - عارض می شوند . (حسین بن عبدالله سینا ، تعلیقات ، قم ، بوستان کتاب ، 1381 ، ص 167) شیخ اشراق معقولات ثانی را بر طبق همین تعریفی که ابن سینا ارائه کرده است ، پذیرفته است . اما با این تفاوت که برخلاف ابن سینا ، معقولات ثانی را منحصر در معقولات ثانی منطقی نمی دانست ؛ بلکه او مفاهیم فلسفی را جزء معقولات ثانی (مفاهیم اعتباری) ، که امروزه بر معقول ثانی منطقی منطبق است ، قرار داد. (یحیی بن حبش سهروردی ، مجموعه مصنفات شیخ اشراق ، تصحیح هانری کرین، تهران ، موسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی ، 1372 ، ج 2 (حکمت الاشراق) ، ص 71) اما صدرا بر خلاف شیخ اشراق ، معقولات ثانی را به دو قسم منطقی و فلسفی تقسیم کرد که در اینجا هر کدام به طور جداگانه تعریف می شوند.

4-2-1-1 معقولات ثانی منطقی

به نظر صدرا معقولات ثانی منطقی محمولاتی اند که فاقد فرد خارجی هستند ، و عارض چیزی می شوند که آن نیز در خارج وجود ندارد و موجود به وجود ذهنی است ، نظیر نوعیت ، کلیت و جزئیت ، همچنین معقولات ثانی منطقی هرگز از شیء خارجی انتزاع نمی شود و بر اشیاء خارجی نیز هیچ گاه صدق نمی کنند ؛ بلکه از امور ذهنی انتزاع می شوند و فقط بر آنها حمل می گردند باشد . (عبدالله جوادی آملی ، رحیق مختوم ، قم ، مرکز نشر اسراء ، 1375 ج 1 ، جزء 4 ، صص 422)

4-2-1-2 معقولات ثانی فلسفی

به نظر صدرا معقولات ثانی فلسفی محمولاتی هستند که علی رغم اینکه فاقد فرد خارجی می باشند، ولی دارای مصداق خارجی هستند و اشیاء خارجی و ذهنی و معقولات اولی اعم از آن که در خارج و یا در ذهن باشند به آنها متصف می گردند (عبدالله جوادی آملی، رحیق مختوم، قم، مرکز نشر اسراء، 1375 ج 1، جزء 4، ص 423)؛ یعنی موضوعاتی که در خارج موجودند می توانند در همان ظرف خارج به آنها متصف شوند و ذهنی بودن شرط موضوعی که به آن ها متصف می شود، نمی باشد. این معقولات به وجود منشأ انتزاع خود در خارج وجود دارند معقولات ثانی فلسفی شامل محمولات عقلی نظیر موجود، واجب، ممکن و.. می شود. (عبدالله جوادی آملی، رحیق مختوم، قم، مرکز نشر اسراء، 1375 ج 1، جزء 4، ص 412)

5-2-1 وجود

وجود در لغت: وجود در لغت به معنی هستی.

وجود در اصطلاح: وجود در مقابل نیستی و عدم است و از مفاهیم بدیهی است. هستی نیاز به تعریف ندارد مگر از این جهت که مدلول لفظ عینی است نه مدلول هر لفظی، بنابراین تعریف آن فقط تعریف لفظی است. ملاصدرا بین مفهوم وجود و حقیقت آن فرق گذارده و می گوید شکی نیست که در عالم موجوداتی یافت می شوند و متحقق و مقرراند و این موجودات هریک دارای حدود و عوارض و لواحق خاص اند و هریک از دیگری به وسیله ی آن عوارض جدا و ممتاز می شوند و در عین حال کلمه ی هست بر همه ی آنها اطلاق می شود و همه ی آنها در وجود به معنی هستی مشترک اند و آن یعنی ما به الاشتراک (هستی به معنی مابه الاشتراک) در همه مفهوم عام اعتباری انتزاعی است که از موجودات مقرر در خارج انتزاع می گردد این وجود عام و بدیهی است. بحث و اختلاف اساسی میان حکماء این است که غیر از آن مفهوم عام اعتباری بدیهی امری یا امور دیگری در خارج محقق اند که به نام وجود خوانده شوند و این مفهوم از آن آنها انتزاع شده باشد یا نه بلکه این مفهوم منتزع از ماهیات متخالفه است، اساس اختلاف اصالت وجودی و ماهیتی همین است که به نظر صدرا، امری در خارج متحقق است به نام وجود که مفهوم وجود از آن انتزاع شود ولی به نظر شیخ اشراق، امری در خارج متحقق نیست به نام

وجود که مفهوم وجود از آن انتزاع شود. (جعفر سجادی، فرهنگ اصطلاحات فلسفی صدر، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، بی تا، ج 3، ص 2103)

6-2-1 شیخ اشراق

شیخ شهاب الدین یحیی بن حبش بن امیرک سهروردی ملقب به «شیخ اشراق»، در سال 549 ه. ق. در قریه «سهرورد» نزدیک زنجان چشم به جهان گشود. او در میان نامداران بزرگ فکر و فرهنگ ایرانی-اسلامی، هم از جهت احیای فرهنگ و تمدن کهن ایرانی و هم به لحاظ تعمیق و توسعه فلسفه و عرفان اسلامی، جایگاه ممتاز و ویژه‌ای دارد.

فلسفه سهروردی فلسفه اشراق است و حکمت اشراق حکمتی است که سهروردی، مبتنی بر فلسفه مشائی بوعلی و تصوف اسلامی و اندیشه‌های فلسفی ایران باستان به وجود آورده است و می‌کوشد رابطه‌ای بین عالم استدلال و اشراق، یا تفکر استدلالی و شهود درونی، ایجاد کند، و در واقع برزخی است بین فلسفه و کلام مدرسی و تصوف محض خانقاهی، و از خصایص مهم آن، ازدواج و آمیزش حکمت ایران باستان و عرفان و حکمت اسلامی است. (محمد خالدغفاری، فرهنگ اصطلاحات آثار شیخ اشراق، تهران، انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، بی تا، ص 35 و 43)

7-2-1 ملاصدرا

محمد بن ابراهیم بن یحیی قوامی مشهور به صدرالدین شیرازی و ملقب به صدر المتألهین یا ملا صدرا- بنا به جمع اقوال او در کتبش- به سال 979 یا 980 در خانواده‌ای مرفه پا به عرصه وجود نهاد. فلسفه ملاصدر فلسفه متعالیه است و حکمت متعالیه حکمتی است که ملاصدرا مبتنی بر فلسفه مشائی بوعلی و تصوف اسلامی و فلسفه شیخ اشراق و آیات قرآن به وجود آورده است. در این فلسفه تمام مزایای فلسفه‌های کهن موجود است و با نوآوری‌های خاص خود بر تمام آنها برتری دارد. (جعفر سجادی، فرهنگ اصطلاحات فلسفی صدر، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، بی تا، ج 1، ص 11)